

УДК 343.1

DOI 36919/3041-1149(Print).2.2024.83-91

О. В. Баулін,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу наукової та
нормативно-методичної діяльності,
Київський науково-дослідний
інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України
email: baulin_ov@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7858-1955

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У науковій статті висвітлюємо актуальні питання забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві України. Розкриваємо сутність і значення засобів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві, зазначаємо їх системні властивості. Здійснюємо класифікацію засобів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві та даємо характеристику окремих кримінально-процесуальних гарантій. Звертаємо увагу на сучасні проблеми забезпечення прав потерпілих, підозрюваних, засуджених та інших учасників кримінально-процесуальних відносин, обумовлені недоліками нормативно-правового регулювання та практикою здійснення кримінально-процесуальної діяльності в Україні. Пропонуємо засоби щодо розв'язання існуючих проблем з метою посилення системи гарантій прав людини у національному кримінальному судочинстві.

Ключові слова: права людини, кримінальне судочинство, кримінально-процесуальні гарантії, кримінально-процесуальна діяльність, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми та її актуальність. Незважаючи на те, що за ст. 3 Конституції України життя людини, її здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнають в Україні найвищою соціальною цінністю [1], наша країна вже 2015 року з показником 14,46 смертей на 1 тис. осіб посіла друге місце у світі після Лесото (14,88) [2], а нині є першою у цьому рейтингу із показником 19,8 смертей [3]. Така ситуація обумовлена насамперед збройною агресією РФ, що розпочалась із окупації Криму і частини Донбасу 2014 року й з лютого 2022 року стала більш масштабною та поширилася на інші території України. Проте й українська держава, за висновками Управління Верховного комісара ООН з прав людини та даними інших дослідників, не вживає достатніх заходів для реалізації схвалених ООН керівних положень, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитків для жертв грубих порушень норм у сфері прав людини [4, с. 119].

Європейський суд з прав людини щороку неодноразово констатує у своїх рішеннях порушення Україною прав людини на життя, свободу та особисту недоторканність, на справедливий суд, повагу до її приватного і сімейного життя, на ефективний засіб правового захисту [5].

У доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини в Україні зазначається, що порушення процесуальних прав осіб у кримінальному провадженні стали однією із ключових проблем через чисельні повідомлення про свавілля правоохоронців, факти жорстокого поводження, порушення права на захист та нехтування іншими вимогами закону [6; 7].

Зазначене вказує на суттєві проблеми у забезпеченні прав людини під час здійснення кримінального судочинства в Україні й актуальність наукових досліджень, спрямованих на їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення прав людини у кримінальному провадженні досліджували у своїх працях М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, С. М. Смоков, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко та інші науковці, проте окремі проблеми, що виникли у вітчизняній слідчій і судовій практиці за останні роки і пов'язані із забезпеченням

прав фізичних осіб-учасників кримінального процесу, на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є розкриття сутності та значення забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві, системи засобів такого забезпечення, а також визначення методів розв'язання існуючих в Україні проблем із забезпеченням прав фізичних осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд питань забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві, потрібно одразу зазначити, що будь-яка врегульована нормами права людська діяльність завжди відбувається у певних, оточуючих її умовах під впливом не лише правових, а й інших факторів об'єктивної реальності (економічних, політичних, ідеологічних), і тому вона є не просто наслідком реалізації правових норм, а виступає продуктом комплексу явищ. Проте далекі від правової природи явища самі по собі не здатні забезпечити дотримання прав людини у правовідносинах, що виникають, розвиваються і завершуються за рішеннями та з безпосередньою участю уповноважених державою органів кримінальної юстиції та їхніх службовців, а саме дізнавачів, слідчих, прокурорів, слідчих суддів тощо. Такі правовідносини є кримінально-процесуальними, вони можуть існувати не лише у правових формах, а під час їх реалізації застосовуються норми як кримінально-процесуального, так і матеріального (кримінального, цивільного) права, а також інших галузей права (конституційного, міжнародного, адміністративного, цивільно-процесуального тощо).

Для кримінально-процесуальних відносини властиві публічно-правовий характер, неоднозначний об'єкт, чисельний за суб'єктами склад, стадійність, динамічність, переривчатість, дискретність, взаємозв'язок і взаємообумовленість, оскільки вони не бувають поодинокими, а їх множина завжди утворює певну систему, стан якої постійно документально фіксується. Тому нас більше цікавить юридичний аспект проблеми забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві, і це змушує обмежитись лише згадкою про існування інших аспектів, хоча й усвідомлюємо, що не можна ігнорувати як базові для правової сфери фактори політичного, економічного, соціального й ідеологічного значення, так і вплив на реалізацію норм кримінально-процесуального права положень інших галузей права.

Справа у тому будь-який відомий метод правового регулювання суспільних відносин (імперативний, диспозитивний, змагальний, заохочувальний, рекомендаційний тощо) для забезпечення прав людини має власний набір спеціально призначених для цього правових засобів – гарантій. Слово «гарантія» походить від французького *garantie* й тлумачиться як порука, забезпечення [8, с. 134].

В юридичній науці правовими (спеціальними, юридичними) гарантіями вважають закріплені в юридичних нормах правові засоби, які безпосередньо спрямовані на забезпечення правомірної поведінки учасників певних суспільних відносин або нормального функціонування певного інституту [9, с. 132]. Серед правових гарантій як встановлених законом засобів забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права, виокремлюють нормативно-правові й організаційно-правові, а нормативно-правові зі свого боку поділяють на матеріальні і процесуальні [10, с. 555]. Під останніми розуміють встановлені законом правові засоби належної реалізації процесуальних норм, досягнення цілей і завдань процесуальної діяльності. Вони є найважливішою складовою кожної галузі процесуального права і їх традиційно поділяють на загальні гарантії забезпечення цілей і завдань відповідно до процесуального провадження та гарантії реалізації прав і законних інтересів учасників процесу [11, с. 188].

Кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінально-процесуальним законом засоби щодо забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь [12, с. 32].

У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [13] багато разів згадується про гарантування і процесуальні гарантії. Частіше про них ідеться у главі 2, в якій визначені засади кримінального провадження. Так, під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування (ч. 1 ст. 14); невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя (ч. 1 ст. 15); право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21); право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора,

слідчого (ч. 1 ст. 24); право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня (ч. 2 ст. 24) тощо [13].

У цій главі КПК України переважно дублюються із деякою деталізацією положення норм, що закріплені у стет. 9, 10, 11 та інших Загальної декларації прав людини [14], у стет. 2, 3, 5 та інших Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15], у стет. 27, 28, 29 та інших Конституції України [1]. Про гарантії прав людини зазначається і в інших законах України, які стосуються здійснення кримінально-процесуальної діяльності. Наприклад, ч. 6 ст. 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення» передбачає, що «особі, взятій під варту, гарантується право на правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні» [16]. Однак одного офіційного визнання найвищими органами державної влади України зазначених положень щодо прав людини недостатньо для їх реальної дієвості, потрібно створення процесуальних порядків і процедур, що здатні ефективно забезпечити під час здійснення досудового розслідування і судового провадження реалізацію, охорону і захист цих положень.

Система процесуальних гарантій прав людини, як уже було доведено в науці, в ідеальному вигляді включає такі: юридичне визначення самих прав; недопустимість звуження існуючих прав як за обсягом, так і за змістом; визначення процедури їх реалізації; роз'яснення учасникам процесу прав і порядку їх реалізації; надання реальної можливості для самореалізації; утримання від порушень прав людини з боку інших учасників процесу; надання допомоги з боку слідчого, органу дізнання, прокурора, захисника і суду в реалізації прав іншими учасниками процесу; попередження порушень прав людини та покладання обов'язку здійснення заходів щодо їх попередження на осіб, які ведуть кримінальне судочинство чи виконують функцію процесуального контролю й нагляду; захист прав – встановлення перешкод, які б виключали їх порушення; відновлення порушених прав; повна реабілітація й відшкодування завданої шкоди [17, с. 18–19].

Кримінально-процесуальний закон наділяє повноваженнями щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження обмежене коло суб'єктів: дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд та в окремих випадках інших уповноважених посадових осіб державних органів у межах їх компетенції (оперативних працівників, керівників оперативних підрозділів, органів досудового розслідування і прокуратури тощо). Унаслідок вимог закону (стет. 8, 9 КПК України) саме ці суб'єкти зобов'язані забезпечити виконання завдань кримінального провадження, що визначені у ст. 2 КПК України, зокрема з охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Завдяки процесуальним діям і рішенням цих владних суб'єктів інші особи набувають певного процесуального статусу учасника кримінального провадження (потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого тощо). Інші суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності таких повноважень і обов'язків не мають.

Отже, лише владні суб'єкти, які здійснюють кримінальне провадження, своїми процесуальними діями і процесуальними рішеннями уповноважені у передбачений кримінально-процесуальним законом спосіб робити дієвими гарантії прав людини, процесуальний статус якої може бути різним (потерпілого, свідка, підозрюваного тощо).

У реальній дійсності будь-які інститути, засади, норми кримінально-процесуального права через поліструктурні властивості їхніх елементів є процесуальними гарантіями. У цьому контексті усе кримінально-процесуальне право являє собою систему кримінально-процесуальних гарантій. Застосуванням норм кримінально-процесуального права є завжди лише активна діяльність щодо запровадження в життя норм права. Суб'єктами їх застосування можуть виступати тільки уповноважені компетентні державні органи та їх посадові особи (дізнавачі, слідчі, прокурори, слідчі судді тощо). Суб'єктами виконання й дотримання норм кримінально-процесуального права можуть бути всі учасники кримінального судочинства [18, с. 9]. Водночас виконання і дотримання норм права особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, відбувається за обов'язковою участю та під контролем уповноважених владних суб'єктів кримінальної юстиції, без яких кримінальне провадження і кримінально-процесуальні відносини не існують.

За належним застосуванням, виконанням і дотриманням норм права уповноваженими суб'єктами кримінального провадження закон встановлює певні форми відомчого і судового контролю, прокурорського нагляду та правосуддя, здійснення яких покладається на процесуальних керівників-прокурорів, керівників органів досудового розслідування та прокуратури різних

ланок, на слідчих суддів і суди, кожний з яких діє у межах своєї предметної, територіальної та функціональної компетенції. І будь-який дрібний, на перший погляд, нормативно-технічний недолік у визначенні процесуального статусу певного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, його компетенції, кола процесуальних прав і обов'язків, а також основних структурних елементів кримінально-процесуальної форми під час врегулювання порядку здійснення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень може призвести на практиці до нівелювання визнаних завдань і засад кримінального провадження та порушення прав людини.

На успіх у надійному забезпеченні прав людини у кримінальному провадженні можна розраховувати, якщо у законодавстві не лише передбачено систему норм права (конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого тощо), що спрямовані на реалізацію, охорону і захист прав кожної особи, яка бере участь у кримінально-процесуальних відносинах, а й здійснюється їх комплексна дія завдяки належному застосуванню цих норм уповноваженими суб'єктами органів досудового розслідування, прокуратури і суду під час кримінально-процесуальної діяльності.

На сьогодні, на превеликий жаль, навіть на рівні нормативно-правових актів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність в Україні, сукупність гарантій прав людини не являє собою упорядкованої системи. Часто права залишаються деклараціями та практично недієвими через неузгодження окремих нормативних положень. Така ситуація створює умови для нехтування в державі правами людини, а також спонукає посадовців органів кримінальної юстиції до порушення або невиправданого обмеження прав учасників кримінального провадження.

Достатньо проаналізувати забезпечення в Україні права людини на життя. Зрозуміло, що повномасштабна збройна агресія РФ призвела до масових порушень прав людини в Україні та спричинила обмеження деяких з них у зв'язку із введенням воєнного стану. Так, з початку повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України (з лютого 2022 р. до січня 2024 р.) було задокументовано загибель 9,7 тис. мирних жителів, ще майже 7 тис. цивільних осіб вважаються зниклими безвісти [19]. Чимало загинуло у боях з агресором і українських військовослужбовців. Крім того, внаслідок вчинення інших видів кримінальних правопорушень (вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, дорожньо-транспортних подій тощо) в Україні щороку 4–6 тис. осіб втрачають життя. Покарання, які застосовують до засуджених за ці злочини, не компенсують шкоди, реально завданої родичам і членам сімей померлих. Проте останні мають право на адекватну компенсацію, яку варто надавати за будь-який збиток, що піддається економічній оцінці, в установленому порядку і пропорційно важливості порушення й обставинам кожного випадку, що є результатом грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, охоплюючи: а) фізичні або психічні збитки; б) втрачені можливості, зокрема в галузі працевлаштування, освіти й отримання соціальних пільг; в) матеріальні збитки та втрачену вигоду, а саме втрату можливості заробітку; г) моральні збитки; д) витрати на правову й експертну допомогу, ліки, медичне обслуговування та послуги психологічних і соціальних служб [20].

У часи СРСР під впливом комуністичної ідеології, за якою увесь спосіб існування людини орієнтований на особисту жертвовність, життя кожного вважалося настільки безцінним у соціальній площині координат цінностей соціалістичного суспільства, що не мало і не могло мати якогось еквіваленту, й фактично ставало нічого не вартим у матеріальному плані. Будь-який інший погляд вважався аморальним через натяк на те, що життя нібито набувало ознак ринкового товару. Такий підхід призвів до того, що за вкрадене, знищене чи пошкоджене внаслідок кримінального правопорушення майно потерпілий мав право вимагати повного відшкодування завданих збитків, а за втрату близької людини – ні. Таке становище характерне для сучасної України, оскільки цивільний позов у кримінальних провадженнях, пов'язаних із настанням смерті особи внаслідок злочину, може стосуватися лише аспектів душевних страждань родича, члена сім'ї загиблого, тобто моральної шкоди. Але чому так, якщо про компенсацію за спричинення смерті людини залежно від її статусу, статі і віку йшлося ще у пам'ятках стародавнього права, а з середини 60-х років минулого століття в економіці застосовують різні методи (демографічний, прибутковий, витратний тощо) для оцінювання життя людини [21; 22].

Методики розрахунку вартості життя людини таємно існували в СРСР, їх використовують і нині в Україні для розрахунку страхування. Так, законодавчо встановлені розміри страхових виплат за смерть особи, спричиненої транспортом і під час виробництва. Проте цього недостатньо з огляду на результати окремих досліджень, за якими вартість середньостатистичного життя українця становить \$454 тис. [23]. Відсутність унормованої методики оцінки вартості життя та недосконалий підхід до визначення виплат потерпілим у зв'язку з настанням смерті їх родича (здебільшого компенсуються підтверджені документами витрати на лікування і поховання померлого) призводить до того, що в Україні страхова сума за життя однієї особи у 168 разів менша, ніж у інших європейських країнах [24, с. 21].

Дійсно, оцінка вартості людського життя досить умовна й індивідуальна, методи її розрахунку різні, але що заважає у кожному кримінальному провадженні щодо позбавлення життя людини провести економічну експертизу для визначення суми грошового еквіваленту шкоди, завданої потерпілим родичам і членам сім'ї загиблого, а якщо таких не має – державі. Тільки відсутність волі законодавця.

Як уявляється, запровадження такої експертизи, як обов'язкової у кримінальному провадженні, стане дієвою гарантією захисту в Україні права людини на життя, оскільки за її результатами кожний, хто буде визнаний за вироком суду винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого сталася смерть людини (людей), або той, хто несе майнову відповідальність за завдану засудженим шкоду (адміністрація підприємства, установи, організації; батьки, опікуни, піклувальники тощо), повинен буде реально понести й майнову відповідальність за завдану таким порушенням права на життя особи матеріальну шкоду.

Отже, з цією метою необхідно п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України, що зобов'язує слідчого, прокурора забезпечити обов'язкове проведення експертизи у кримінальному провадженні, викласти у такій редакції: «6) визначення розміру грошового еквівалента шкоди, завданої настанням смерті особи внаслідок кримінального правопорушення; розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди; розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням».

Право кожної людини на життя зобов'язує державу вживати відповідних заходів не лише щодо потерпілих, а у місцях попереднього ув'язнення й установах виконання покарань, де примусово утримуються підозрювані, обвинувачені, засуджені, зокрема засобом щодо швидкого, своєчасного й ефективного розслідування кожного факту порушення такого права людини.

З огляду на це у кожному випадку настання смерті особи в умовах примусової ізоляції адміністрація установи, в якій це сталося, зобов'язана негайно повідомити про такий випадок компетентний орган досудового розслідування і прокуратури, забезпечити збереження обставин на місці настання смерті до прибуття посадових осіб зазначених органів для здійснення огляду місця події та трупа, проведення інших процесуальних дій. І про це чітко потрібно зазначити в чинному законодавстві, що регулює діяльність установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. На сьогодні це здійснено у Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) та Правилах внутрішніх розпорядків установ виконання покарань і слідчих ізоляторів (далі – СІЗО) досить фрагментарно у зв'язку із згадуванням про застосування зброї.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 106 КВК України [25], п. 1 розділу XXVI Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [26] про кожний випадок застосування зброї негайно повідомляється прокурор. Якщо внаслідок застосування в СІЗО зброї сталось поранення ув'язненого або засудженого чи настала смерть цієї особи, то, згідно із вимогами, забезпечується охорона місця події до прибуття прокурора або слідчого [27]. У разі ж смерті або поранення ув'язненого або засудженого за межами СІЗО, коли немає можливості забезпечити охорону місця події силами варті, посадова особа СІЗО повідомляє про те, що сталося, чергові частини СІЗО та найближчий територіальний орган Національної поліції для надання допомоги варті в забезпеченні охорони місця події. Особам, пораним унаслідок застосування зброї, надається екстрена медична допомога (п. 3 розділу V Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів) [27].

Зрозуміло, що ці положення у системному зв'язку з нормами, закріпленими у Кримінальному, Кримінальному процесуальному кодексах України, та іншими нормативними актами, що

регулюють діяльність органів досудового розслідування та прокуратури, вказують на обов'язковість повідомлень про факти смерті в установах виконання кримінальних покарань і взаємодію адміністрації та персоналу останніх із слідчим, прокурором під час розслідування, але бажано, щоб ці відносини були більш чітко визначені саме в нормах пенітенціарного права. Поготів, що часто смерть жертви настає через з'ясування особистих стосунків між самими ув'язненими внаслідок їхніх бійок, а не дій персоналу пенітенціарної установи.

І тут, крім удосконалення нормативного регулювання правовідносин у зв'язку із зазначеною проблематикою, на нашу думку, необхідно приділяти увагу спеціальній підготовці слідчих і прокурорів, оскільки часто їм бракує знань стосовно особливостей організації і тактики проведення процесуальних дій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у місцях несвободи, на що вже раніше звертали увагу криміналісти [28, с. 151]. Не завжди у процесі здійснення кримінальних проваджень цієї категорії сторона обвинувачення використовує усі можливості сучасної судової експертизи (медико-криміналістичної, молекулярно-генетичної, психологічної тощо), наявні бази геномної та іншої інформації про жертву злочину й осіб, які контактували із загиблим, потенційно були зацікавлені в його смерті та могли бути причетними до вчинення цього злочину тощо. Лише опанування слідчим, прокурором методики розслідування вбивств та інших кримінальних правопорушень, вчинених в установах відбування кримінальних покарань, а також тактики проведення огляду місця події, огляду трупа та інших слідчих (розшукових) і процесуальних дій в умовах зазначених установ стає запорукою їх ефективного розслідування. Тоді можна очікувати, що скарг до ЄСПЛ з приводу порушень Україною стст. 2, 3 та інших Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод поменшає, й міжнародні пенітенціарні стандарти будуть цілком дотримані.

Висновки. Забезпечення прав людини у кримінальному провадженні являє собою систему норм права (конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого тощо), спрямованих на реалізацію, охорону і захист прав кожної особи, яка бере участь у кримінально-процесуальних відносинах, комплексна дія яких здійснюється засобом щодо їх застосування уповноваженими суб'єктами органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

Насамперед потребує покращення стан забезпечення у кримінальному провадженні України права людини на життя. З цією метою необхідно п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України, положення якого зобов'язують слідчого, прокурора забезпечити обов'язкове проведення експертизи у кримінальному провадженні, викласти у такій редакції: «б) визначення розміру грошового еквівалента шкоди, завданої настанням смерті особи внаслідок кримінального правопорушення; розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди; розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довіклілю, заподіяної кримінальним правопорушенням».

Для швидкого, своєчасного й ефективного розслідування кожного факту порушення права людини на життя в установах виконання кримінальних покарань і слідчих ізоляторах необхідне подальше удосконалення нормативно-правового регулювання взаємодії персоналу пенітенціарних установ і органів досудового розслідування та прокуратури, а також спеціальна підготовка слідчих і прокурорів щодо особливостей організації і тактики проведення процесуальних дій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у місцях несвободи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Україна – друга у світі за рівнем смертності після Лесото. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/27956471.html>
3. Explore All Countries – Ukraine. The World Factbook. URL : <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine>
4. Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації : Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України. 2016–2017 / автор. кол. : О. Банчук, М. Галабала, Д. Денисенко, Р. Куйбіда та ін. ; заг. ред. : Р. Куйбіда, М. Галабала. Київ : Міжнародний фонд «Відродження», 2018. 339 с.
5. European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int>

6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2021 рік про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf>
7. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 рік. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>
8. Словник іншомовних слів / укладачі : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 684 с.
9. Юридичний словник. Київ : Головна редакція УРЕ, 1983. 872 с.
10. Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1 : А–Г. 672 с.
11. Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.
12. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
14. Загальна декларація прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
16. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
17. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. 432 с.
18. Смоков С. М. Запобіжні заходи та кримінально-процесуальні гарантії їх застосування : навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2015. 134 с.
19. Кількість загиблих цивільних в Україні з початку повномасштабної війни назвала Нацполіція / Інформаційний портал України Racurs.ua. URL : <https://racurs.ua/ua/n191923-kilkist-zagybylyh-cyvilnyh-v-ukrayini-z-rochatku-rovnomasshtabnoyi-viyny-nazvala-nacpoliciya.html> (дата звернення: 31.01.2024).
20. Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16.12.2005 (A/RES/60/147). URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/496/44/PDF/N0549644.pdf?OpenElement>
21. Близнюк В. В. Вартість людського життя: теорія та практика вимірювання. *Український соціум*. 2014. № 3 (50). С. 101–112.
22. Карташова С. С., Щетініна О. К., Канева Т. В. Підходи до оцінки вартості людського життя: світовий досвід та рекомендації використання в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 182–195.
23. Кузьміна К. Вартість людського життя в Україні складає близько \$454 тис. URL : <https://espresso.tv/vartist-lyudskogo-zhittya-v-ukraini-skladae-blizko-454-tis-katerina-kuzminova>
24. Кривошлик Т. Д. Оцінка вартості життя як чинник розвитку страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 23. С. 17–22.
25. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
26. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5, зареєстровані у Мін'юсті України 05.09.2018 за № 1010/32462. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n13>
27. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 14.06.2019 № 1769/5, зареєстровані у Мін'юсті України 18.06.2019 за № 633/33604. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#n178>
28. Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі : монографія. Київ : НТВ «Правник», 2004. 240 с.

REFERENCES

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Ukrayina – druha u sviti za rivnem smertnosti pislya Lesoto [Ukraine has the second highest death rate in the world after Lesotho]. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/27956471.html> [in Ukrainian].
3. Explore All Countries – Ukraine. The World Factbook. URL : <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine>
4. Pravosuddya na skhodi Ukrayiny v umovakh zbroynoyi ahresiyi Rosiyskoyi Federatsiyi : Zvit za rezul'tatamy doslidzhennya spromozhnosti sudovoyi systemy zabezpechuvaty pravosuddya v umovakh zbroynoho konfliktu na skhodi Ukrayiny. 2016–2017. (2018). [Justice in the east of Ukraine in the conditions of armed aggression of the Russian Federation: Report on the results of a study of the judicial system's ability to provide justice in the conditions of the armed conflict in the east of Ukraine. 2016–2017] / avtor. kol. : O. Banchuk, M. Halabala, D. Denysenko, R. Kuybida ta in. ; zah. red.: R. Kuybida, M. Halabala. Kyiv : Mizhnarodnyy fond «Vidrodzhennya», 339 p. [in Ukrainian].
5. European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int>
6. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny za 2021 rik pro stan doderzhannya ta zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini [Annual report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine for 2021 on the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine]. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf> [in Ukrainian].
7. Shchorichna dopovid' Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny pro stan doderzhannya ta zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini za 2022 rik [Annual report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine for 2022]. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf> [in Ukrainian].
8. Slovnyk inshomovnykh sliv (2000). [Dictionary of foreign words] / ukladachi: S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. Kyiv : Naukova dumka. 684 p. [in Ukrainian].
9. Yurydychnyy slovnyk. (1983). [Legal dictionary]. Kyiv : Holovna redaktsiya URE, 1983. 872 p. [in Ukrainian].
10. Yurydychna entsyklopediya : V 6 t. (1998). [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. Redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., T. 1 : A–H. 672 p. [in Ukrainian].
11. Yurydychna entsyklopediya : V 6 t. (2003). [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. Redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkolehiyi) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl. T. 5 : P–S. 736 p. [in Ukrainian].
12. Mykheyenko, M. M., Nor, V. T., Shybiko, V. P. (1999). Kryminalnyy protses Ukrayiny [Criminal process of Ukraine]. Kyiv : Lybid. 536 p. [in Ukrainian].
13. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine 2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
14. Zahalna deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
15. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrayiny pro poperednye uvyaznennya 1993 [Law of Ukraine on pretrial detention 1993]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> [in Ukrainian].
17. Tertyshnyk, V. M. (2002). Harantiyi istyny ta zakhystu prav i svobod lyudyny v kryminalnomu protsesi [Guarantees of truth and protection of human rights and freedoms in criminal proceedings]. Dnipropetrovs'k : Yuryd. akad. MVS Ukrayiny, Art-Pres. 432 p. [in Ukrainian].
18. Smokov, S. M. (2015). Zapobizhni zakhody ta kryminalno-protsesualni harantiyi yikh zastosuvannya : navchal'nyy posibnyk [Preventive measures and criminal-procedural guarantees of their application : study guide]. Odesa : ODUVS, 134 p. [in Ukrainian].
19. Kilkist zahyblykh tsyvilnykh v Ukrayini z pochatku povnomashtabnoyi viyny nazvala Natspolitsiya [The number of dead civilians in Ukraine since the beginning of the full-scale war was named by the National Police] / Informatsiynyy portal Ukrayiny Racurs.ua. [Information portal of Ukraine Racurs.ua.]. URL : <https://racurs.ua/ua/n191923-kilkist-zagyblyh-cyvilnyh-v-ukrayini-z-pochatku-povnomashtabnoyi-viyny-nazvala-nacpoliciya.html> [in Ukrainian].

20. Rezolyutsiya Heneralnoyi Asambleyi OON (A/RES/60/147) "Osnovni pryntsyipy ta kerivni polozhennya, shcho stosuyut'sya prava na pravovyy zakhyst i vidshkoduvannya zbytku dlya zhertv hrubykh porushen mizhnarodnykh norm v haluzi prav lyudyny ta seryoznykh porushen mizhnarodnoho humanitarnoho prava" 2005 r. (A/RES/60/147) [Resolution of the UN General Assembly "Basic principles and guidelines concerning the right to legal protection and compensation for victims of gross violations of international norms in the field of human rights and serious violations of international humanitarian law" 2005 r. (A/RES/60/147)] URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/496/44/PDF/N0549644.pdf?OpenElement>

21. Blyznyuk, V. V. (2014). Vartist lyudskoho zhyttya: teoriya ta praktyka vymiryuvannya [The value of human life: theory and practice of measurement]. *Ukrayinskyy sotsium [Ukrainian society]*. № 3 (50). Pp. 101–112 [in Ukrainian].

22. Kartashova, S. S., Shchetinina, O. K., Kaneva, T. V. (2019). Pidkhody do otsinky vartosti lyudskoho zhyttya: svitovyy dosvid ta rekomendatsiyi vykorystannya v Ukrayini [Approaches to estimating the value of human life: world experience and recommendations for use in Ukraine]. *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika [Demography and social economy]*. № 1 (35). Pp. 182–195 [in Ukrainian].

23. Kuzminova, K. Vartist lyudskoho zhyttya v Ukrayini skladaye blyzko \$454 tys [The cost of a human life in Ukraine is about \$454,000]. URL : <https://espreso.tv/vartist-lyudskogo-zhyttya-v-ukraini-skladae-blizko-454-tis-katerina-kuzminova> [in Ukrainian].

24. Kryvoshlyk T. D. (2018). Otsinka vartosti zhyttya yak chynnyk rozvytku strakhuvannya tsyvilnoi vidpovidalnosti vlasnykiv avtotransportnykh zasobiv [Assessment of the cost of living as a factor in the development of civil liability insurance for motor vehicle owners]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid [Investments: practice and experience]*. № 23. Pp. 17–22 [in Ukrainian].

25. Kryminalno-vykonavchyy kodeks Ukrayiny 2003 [Criminal and Executive Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].

26. Pravyla vnutrishnoho rozporyadku ustanov vykonannya pokaran 2018 (Ministerstvo yustyttsiyi Ukrayiny). [Rules of internal procedure of penal institutions 2018 (Ministry of Justice of Ukraine)]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n13> [in Ukrainian].

27. Pravyla vnutrishnoho rozporyadku slidchykh izolyatoriv Derzhavnoyi kryminalno-vykonavchoyi sluzhby Ukrayiny 2019 (Ministerstvo yustyttsiyi Ukrayiny). [Rules of the internal procedure of pretrial detention centers of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine 2019 (Ministry of Justice of Ukraine)]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#n178> [in Ukrainian].

28. Sas, V. A. (2004). Orhanizatsiya i taktyka slidchykh diy pry rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh zasudzhenymy do pozbavlennya voli : monohrafiya. [Organization and tactics of investigative actions in the investigation of crimes committed by persons sentenced to imprisonment : monograph]. Kyiv : NTV «Pravnyk». 240 p. [in Ukrainian].

O. V. Baulin. ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE CRIMINAL JUSTICE OF UKRAINE

The scientific article highlights the current issues of ensuring human rights in the criminal justice system of Ukraine. The essence and significance of the means of ensuring human rights in criminal proceedings are revealed, and their systemic properties are noted. The classification of the means of ensuring human rights in criminal proceedings is carried out and the characteristics of individual criminal procedural guarantees are given. Attention is drawn to the modern problems of ensuring the rights of victims, suspects, convicts and other participants in criminal-procedural relations, caused by the shortcomings of regulatory and legal regulation and the practice of criminal-procedural activities in Ukraine. Ways to solve existing problems are proposed in order to strengthen the system of guarantees of human rights in national criminal justice.

Key words: human rights, criminal justice, criminal procedural guarantees, criminal procedural activity, normative and legal regulation.

Стаття надійшла до редакції 28 лютого 2024 року